

հատած ետ կը դառնայ: Եթէ պատահմամբ ատենցմէ մէկը դաշտի, կամ գեղի մը մէջ զօրքերէ պաշարուի, որչափ ալ զինքը ստիպեն՝ անձնատուր չըլլար, այլ « Հրացանիս բերանը վեր վերուցեր եմ, ալ վար չեմ ինջեցներ » ըսելով՝ կը մեռցընէ ու կը մեռնի: շատ անգամ ալ ձեռքերնէն կ'ազատի եթէ լեւան քիչ մը մօտիկ ըլլայ: Իրենց կանայքն ալ իրենցմէ ոչ ինչ ընդհատ սրտոտ ու կտրիճ են: Եթէ յանկարծ վրանին յարձակմունք մը ըլլայ նէ՝ իրենք ալ մէկմէկ զէնք կամ մէյմէկ վրանի ցից առած՝ կռուոյն մէջ կը մտնան:

Զմեռը երբոր լեռները կարգէ դուրս ցուրտ կ'ըլլայ, ապահով կարծած դաշտերը կ'իջնան, և հոն կը կանգնեն իրենց թանձր ու հաստ կտաւէ վրանները՝ զոր իրենց լեզուով կ'անուանեն Կօւկ-Բէշ, այսինքն վրան սեաւ:

Վրաններուն քովը եղեգէ ցանկապատած փակարան մը կայ՝ ուր կենդանիները կը պահեն: Վրաններնուն մէջը պէտք եղած գործիքներ կան, որով կանայք բաւական մաքուր գորգեր ու նման բաներ կը գործեն: Զարմանալին այն է որ, այս ժողովուրդը՝ որ այսպէս աւարառութեամբ ու անգթութիւններ ընելով իրեն կեանքը կ'անցընէ, հիւրասիրութեան կողմանէ շատ երեւելի է. եթէ մէկ մարդ մը ամբաւ հարստութիւններ հետը ունենալով՝ իրենց վրանները հանգիպի իբրեւ հիւր, ամենայն պատուով ու մեծարանօք ներս կ'ընդունին, ունեցածները ապահով տեղ մը կը զետեղեն, ու իրեն համար ինչուան մասնաւոր ոչխար մորթելով՝ աղէկ ճաշ կը պատրաստեն. և առաւօտը ամեն ունեցածը իրեն յանձնելով՝ ճամբայ կը դնեն, առանց ստակ մ'ալ իրենց աշխատանաց վարձք ուղելու, թէպէտ և հեռու տեղ մը հանդիպելու ըլլար, միայն շապկով մ'ալ անոնց ձեռքէն ազատելը մեծագոյն մարդասիրութիւն մը պէտք է սեպել:

Ծնողաց հեղինակութիւնը մէջերնին շատ մեծ է, որդի մը առանց հօրը հաճութեան չամուսնանար: Թէպէտ և զըլ-

խաւոր բարոյականներէ զուրկ են՝ սակայն կը հաւատան թէ ով որ թշուառի մը աղաչանացը չլսէ՝ Աստուծմէ կը պատուհասուի: Երբոր մէկը վերջի աստիճանի դժբաղդութենէ մը ազատի, մեծ հաւատք կ'ունենան թէ բաղդը ասոր շատ նպաստաւոր պիտի ըլլայ: Քիւրտերուն գլխաւոր կերակուրն են ապուր, կաթ ու մեղր. շատ համեղ ու տեսակ տեսակ պանիրներ կը շինեն ու դրաստներով հեռու տեղուանք վաճառելու կը տանին:

Հիւսիսային քիւրտստանի գլխաւոր բերքն է ցորեն, ծծումբ ու պաղլեղ. իսկ հարաւային ու աւելի տաք կողմերուն է՝ տեսակ մը ցորեն, բրինձ, կընճիթ (սոշաւմ), տեսակ տեսակ պղտուղներ, բամբակ, ծխախոտ, մեղր, զազպէ և տորոն, զորոնք ասդիս անդին տանելով կը վաճառեն:

Քիւրտերուն երկրին փաշայութիւններն են Պայէզիտ, Մուշ, Վան, Ճուլամերկ, Ամէտիէ, Սիւլէյմանիէ, Գարաճուլան և Զախու: Ասոնց իւրաքանչիւրին իշխանութեան տակ եղած քիւրտերը միայն պատերազմի ժամանակը կը հնազանդին իրենց. անկէ դուրս՝ ոչ:

Քիւրտերը իբրեւ տարւոր հարկ կ.Պօլիս կը զրկեն 4,500,000 ոչխար ու այծ, հօտ հօտ բաժնուած 4500 ինչուան 2000, զոր հովիւներն կը տանին, և երթալ ու դառնալին կը տեսն տասնուհինգէն ինչուան տասնըութ ամիս:

Սիւեզի ջրանցը և Խոտալիս.

Թէպէտ և առիթ ունեցեր եմք Բաղմավիպին մէջ այլեայլ անգամ Սիւեզի ջրանցին վրայ համառօտ տեղեկութիւններ տալ, սակայն այս տարւոյս մարտի 12ին մէջ հրատարակած տետր մի ձեռքերնիս հասնելով Սիւեզի ջրանց և Խոտալիս մակադրով ուղեցիկը թարգմանաբար հաղորդել ազգերնուս. որոյ հեղինակն է Լուիճի Թորրէլլի, մի յան-

դամոց ծերակուտին իտալիոյ, և այժմեան նոր քաղաքապետ վենետիոյ, այր հմուտ վաճառականութեան և երկրագործութեան :

Սիւէզի ջրանցը որոյ յաջող կատարածը հիմա աներկբայելի է ամենուն, թէպէտ 'ի սկզբան շատ ընդդիմութիւններ կրած է, աշխարհիս այն մեծամեծ գործոց կարգը պիտի անցնի, որ մարդկային կարողութիւնը կերպով մը աստուածային կարողութեան կը մերձեցունեն, զմարդ արտաքոյ քան զինքն կը բարձրացունեն, և կը ցուցնեն թէ երբ մարդկային անասան կամաց հետ ձեռքերն ալ միանան, ամեն զգուարութիւնը կը հարթին մարդոյս առջև, ամեն բան կը դիւրանայ, որով և գործոյն վախճանին կը հասնի մարդ յաջողութեամբ :

Այս մեծ փառքս 'ի յաւիտենից պահեալ է եղեր այս մեր դարուն, ինչպէս ուրիշ հրաշալի գիւտերէն շատերը: Փորձեցին այլևայլ անգամ մարդիկ, Քրիստոսէ երկու երեք հազար տարի առաջ սկսեալ մինչև ցայսօր՝ բանալ Սիւէզի ջրանցը բայց չյաջողեցան: Այս գործոյս մեծ պարծանքը կը տրուի լէսէբս Գաղղիացոյն, այր խորախորհուրդ և անխոնջ, որ տարերաց և մարդկան ամեն զգուարութիւններն արհամարհելով, ձեռք զարկաւ այս ահաւոր գործոյս, ունելով իրեն կամակից, խորհրդակից և ձեռննտու եղիպտոսի փոխարքայն Սայիտ փաշայն, այժմեան իսմայէլ փաշային նախորդը, և Սայիտ փաշային թե և թիկունք Օսմանեան տէրութիւնը, որով ոչ միայն Սայիտ փաշային պարծանք կը բերէ այս գործս, այլ և Օսմանեան տէրութեան: Այս ջրանցով հնդկային վաճառականութիւնն ընդ եւրոպիոյ նոր կենդանութիւն պիտի առնու, Հնդկաստան յեւրոպէ և եւրոպէ 'ի Հնդկաստան պիտի դիմէ: Դադրին պիտի մարց և ամուսնայց աչքերը արտասուելէ, իրենց որդւոց և արանց տարաժամ և վաղահաս մահուան վրայ, որք շատ անգամ Ռվիլիանոսի անյատակ և լավիլիզող ծո-

վուն կերակուր կ'ըլլան: Քանիններ և լած են 'ի ճանապարհ 'ի խնդիր կորուտական արծաթոյ, և դեռ չհասած 'ի Գլուխն Բարեյուսոյ, և դեռ յուսոյ հառաչանք մը չտուած, կորնչին անգիւտ կորստեամբ: Ո՛վ մարդկային շահախընդրութիւն, որ տայ արհամարհել զկեանս և զամենայն վտանգ: Արդ եթէ այս գործս յաջողի, մարդկային շահախընդրութիւնն իր վախճանին պիտի հասնի սակաւ վտանգօք կենաց:

Այսպիսի ինչ իբր նախաշաւիղ մեր կողմանէ խօսելով Սիւէզի ջրանցին բացման վրայ, թողումք հիմա խօսել լուիճի թորէլլին, թէ ինչպէս սկսած է այս գործս, ինչ զգուարութիւններ կըրած է, ինչ օգնականութիւններ ունեցած է, ուր հասած է և ինչ է նպատակը, և թէ նկատմամբ իտալիոյ ինչ օգտակարութիւններ ունի:

1865ին Ապրիլի մէջ, պաշտօնեայն երկրագործութեան և վաճառականութեան և պաշտօնեայն հասարակաց շինուածոց, և իտալիոյ քսան և հինգ վաճառականութեան ժողովարանը միաբան որոշեցին մասնաւոր նուիրակներ եղիպտոս խաւրելու, ներկայ գտնուելու համար համազգային ժողովոյն, որ առաջարկեալ էր 'ի խնդրոյ լէսէբսի նախագահի և սկզբնապատճառի Սիւէզեան ջրանցին, որ պիտի միացունէ ըզՄիջերկրականը՝ կարմիր ծովուն հետ:

Այդ նուիրակաց գործը զլիաւորապէս երկու կարևոր ձեռնարկութիւն պիտի ըլլար, նախ քննել նայիլ եղած աշխատութեանց որպիսութիւնը, յաջողութեան կարելիութիւնը, և երբ վախճան ունենալը: Երկրորդ, թէ կարելի էր արդեօք դեռ աշխատութիւնը չիմնացած նաւարկել, գէթ մինչև կէս ճանապարհ, այսինքն մինչև անոյշ ջրոյ ջրանցը՝ որ իսմայիլէն կ'երթայ 'ի Սիւէզ:

Քննիչները՝ խաւրոյներուն փափազանաց համեմատ՝ գովեստով կատարեցին իրենց պարտքը, և 'ի դարձին յեղիպտոսէ՝ շատերը կարևոր տեղեկու-

Թիւններ հրատարակեցին, ոմանք առանձին յօդուածով, և այլք միաբանօրէն հասարակաց հաւանութեամբ և ստորագրութեամբ. ասոնք ամենն ալ գովելի տեղեկութիւններ են՝ տաանը մէկ հատի չափ : Արդ լաւ իմանալու համար թէ ինչ ազդեցութիւն ըրած է գնացողաց մտաց վրայ այն նոր և մեծ ձեռնարկութիւնը, պէտք է նախ գիտնալ որ նոյն միջոցին Ֆէլլահներու տարապարհակ աշխատութիւնը դադրած էր՝ որք են եգիպտացի բնիկ երկրագործներ, թուով 25,000ի չափ, զորս եգիպտոսի փոխարքայն ձրիաբար ընկերութեան պարտաւորեալ էր յանձնել. ուստի փոխանակ այնչափ աշխատաւորաց պիտի փոխանակէին ան առան մեքենայք՝ և փոխանակ Ֆէլլահներու ազատ աշխատաւորք : Ուստի փոփոխութեան ժամանակ ըլլալով, շատ բանի մէջ կրնար տարակոյս ծագիլ և չէր կրնար գիտցուիլ թէ փորձը և նորանոր փոփոխութիւնները ինչ վախճան պիտի ունենային :

Տրուած տեղեկութիւնները ստոյգ են և հաւատարիմ : Ամենքը միօրինակ զգածմամբ գովեցին մինչև ցայնժամ եղածը, և հաստատեցին որ ստուգիւ աշխատութիւնը առաջ կ'երթայ և վախճանին կը հասնի : Բայց թէ գործը երբ կրնայ լմննալ, բազմութեան կարծիքը այս խնդրոյն վրայ այս եղաւ, թէ այժմեան աշխատութե հանգամանաց նայելով անկարելի է ճշդել ժամանակը. վասնզի ոչ մեքենայից բազմութիւնը և զօրութիւնը կրնային հաւասարել Ֆէլլահներուն աշխատութեան, որոց գործը զարմանք կը բերէր ամենուն, և ոչ իսկ Եւրոպայէն եկած անհամար ազատ աշխատաւորները կրնային անոնց հաւասարիլ. վասն զի թէպէտ և մեքենայները գործոյն գլխաւոր մասը կը կատարեն, սակայն միշտ կարօտ են նաև մարդկային ձեռաց : Իսկ այն խնդիրը, թէ Եւրոպայի վաճառականութիւնը այժմէն իսկ կրնայ արդեօք առժամանակեայ անցք մը ունենալ, բազմաց օգտակար չերևցաւ, տեսնելով նաւար-

կութեան ջրանցին քիչ խորութիւնը, և անոյշ ջրոյ ջրանցին մէջի ջրոյն սակաւութիւնը : Առջինը միջին համեմատութեամբ իբր մէկ մէդր խորութիւն ունէր, և տեղ տեղ աւելի նուազ. երկրորդը, դեռ ուղղակի Նիլոսէ ջուր չէր ընդունէր, այլ վտակէ մը, որ ջուր կուտար այսնոր ջրանցին, որոյ երկայնութիւնն էր իբր 126 հազարամէդր : Եւ սակայն դիպուածով այն ժամանակ ինչ կան այս քննութիւններն, երբ Նիլոսի ջուրցաստիկ նուազման ժամանակն էր :

Արդ ամեն նուիրակաց կարծիքը, պարզաբար և համառօտիւ կը բովանդակի Քարանթի ասպետին խօսքին վրայ, որ էր նուիրակ երկրագործութեան և վաճառականութեան պաշտօնէին, որ կ'ըսէ, թէ Ամենայն կերպով հաւնդեալ եմ քէ ոչ միայն այս մեծ գործը կարելի է, այլ և շուտով կ'աշարտի, եքէ ըստ մեծոքեան և կարևորութեան նորա 'ի գործ դրուին միջոցները :

Եթէ տէրութեան երկու պաշտօնէից նուիրակները, և եթէ վաճառականութեան ժողովարանաց նուիրակներն տեսածնին ստուգութեամբ պատմելով, գործոյն աւարտման ժամանակը անստոյգ թողուցին, և կը սպասէին փորձով տեղեկանալ, որ դեռ շատ խնդիրներ պիտի պարզէր : Եւ սակայն Խտալիոյ մէջ հասարակաց կարծիքը առաւել յայն հակեցաւ, թէ երկայն և անստոյգ ժամանակի կարօտ է Սիւէզի անցքին վճարումը :

Նուիրակաց քննութիւնները ոչ ամենքը ծածուկ մնացին, այլ շատերը հրատարակեցան : Բազմաց մէջ միոյն ըսածը միայն յառաջ բերեմ որ է Միլանու վաճառականութեան ժողովարանին նուիրակը, Վիլլա Բերնիչէ, որ յետ ըսելու թէ «Երբ շուտով բացուելու ըլլայ նոր ձանապարհը, Խտալիաւն պատրաստ գտնուելով պիտի տեսնէ այլոց օգուտ քաղելը, ուր ընդ հակառակն» կը յաւելու «Եթէ գործը յապաղի 6 կամ 8 տարի, այսչափ միջոցիս մէջ բաշակում կ'ըլլայ Խտալիա

իւր զօրութիւնը չստիպելով պատրաստուելու այդ գործը իրեն օգտակար ընկերոջ համար » :

Թէպէտ և ինքն ալ չէր համոզուած որ ջրանցը կարենայ 1868ին բացուիլ, և սակայն չհամարիր որ երկայն ժամանակ ուշանայ, և կը յուսայ որ 1871ին անվրէպ բացուի: Եւ սակայն հակառակ կարծիքը նախադաս կը համարուէր ժողովրդեան մէջ, որ չէր կարող գործոյն վրայ ուղիղ դատաստան ընել, կրիւք և սխալ կարծեօք զգածեալ ըլլալով: Գիտնականներն իսկ տարակուսեցան թէ ինչ ըսեն, այնչափ 'ի սկզբան կարծիքները զիտնոց մէջ չհամաձայնեցան, ուստի զարմանք չէ եթէ ժամանակին որոշումը կարծածնէն ուշ ինկաւ:

Երկու տարի անցաւ, և խնդիրը շատ առաջ գնաց: Անցեալ յունուարի մէջ այցելութեան գնացի այն աշխատութեանց, ոչ անցողաբար ինչպէս 'ի պաշտօնէ սահմանեալ քննիչները ըրին, որք խաւրուած էին Եւրոպիոյ ամեն կողմէն, նաև Ամերիկայէն, Ասիայէն և Պարսկաստանէ, այլ ուշի ուշով ու շատ շաբաթներ նուիրելով: Առանձին տըւեալ տեղեկութիւններէ, նոր մեքենայից գործածութենէ և իւրաքանչիւր գործերէ կրցայ ստուգել եթէ 1865ին տրուած տեղեկութեանց ստուգութիւնը, և թէ ներկայ ժամանակիս եղած յառաջադիմութիւնը: Ուստի իմ տըւած տեղեկութիւններս առաջիններուն հակառակ չեն ելներ, այլ անոնց լրումն կու տան. կը լուծեն անլոյծ խնդիրները և տարակոյսները: Գիտնալով որ ճշմարտութիւնը միայն անյաղթելի է, ջանամ պիտի ըստ իմ կարեաց հաւատարիմ թարգման ըլլալ անոր: Ես որ գործոյն ջերմ պաշտպաններէն և զըրգուիչներէն մէկը համարուած եմ, որուն վրայ միշտ կը պարծիմ, պարտ անձին կը համարիմ ըսել այն բանը որոյ ստուգութեան վրայ ապահով ըլլամ: Ուստի որոշեցի 'ի բաց թողուլ տարակուսական գործեր և մանրամասն տեղեկութիւններ, և միայն յիշատակել ըս-

տոյգ գիտողութիւններ, և 'ի վերջէ յայտնել իմ կարծիքս:

Այս գործոյս վրայ ստոյգ գաղափար մը առնելու համար, հարկաւոր է նախ քննել, թէպէտ և համառօտիւ, թէ բընութիւնն ինչ զօռաբութիւններ առջև դրած է երկրին զրից պատճառաւ. թէ ինչպէս այս խորհուրդը մէջտեղ ելած է, և ինչպէս սկսած. և թէ ինչ կերպարանք առած է մինչև այժմեան վիճակը հասնելու համար. և որոյ վրայ գլխաւորապէս կ'ուզեմ մանրամասն խօսիլ:

Կը շարունակուի:

Քանի որ քերական.

Հարկ չկայ որ խելացի մարդ մը Ամսդերտամ կամ աշխարհիս ուրիշ որ և իցէ տեղը երթայ, մարդկային գործոց յողողողութեանը վրայ արդարացի խորհրդածութիւններ ընելու համար. ամեն օր առանց տնէն ելլալու կրնայ իրեն վիճակին վրայ գոհ ապրիլ սորվիլ և չցանկալ այն հարստութեանց և զեղխ վայելից՝ որոնք այնչափ սուղի կը նրստին և այնպէս քիչ ալ կը դիմանան: Բայց եկուր նայէ որ դիպուածին ուզելովը իրաւցընէ Ամսդերտամի մէջ եղաւ որ Գերմանացի երիտասարդ գործաւոր մը ճանչցաւ սոյն բարոյական ճշմարտութիւնը:

Այս վաճառականութեան մեծ և հարուստ շահաստանը հասնելուն պէս, որ լի է փառաւոր տուներով, նաւահանգիստը գեղեցիկ նաւերու բազմութենէ և դարափունքը գործունեայ և աշխոյժ մարդիկներով ծածկուած, ուրիշ տուններէ աւելի աղուորկեկ տուն մը իրեն ուշադրութիւնը գրաւեց, որուն նմանը բնաւ չէր տեսած բոլոր ճամբորդութեանը միջոց և զարմացաւ մնաց:

Յետ երկայն ատեն զննելու այս գե-